

Bingöl Dağı ve öyküleri

Fuat ŞAROĞLU Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Temel Araştırmalar Dairesi, Ankara.

Bingöl Dağı, Varto - Karlıova - Hınıs arasında yer alır. Üst Miyosen - Pliyosen yaşında sönmüş bir yanardağdır. Bingöl yanardağında olasılıkla kaldıra oluşmuştur. Yakın çevreye göre yüksek sayılabilen Bingöl dağına bazı tepeleri üç bin metreden yüksektir. Bingöl dağı, Kuzey Anadolu Fayı tarafından kesilmiş ve güney yarısı yok olmuştur (Şekil 1). Dağın kuzey ve doğu yamacında irili ufaklı yüzlerce göl ve az da olsa sürekli kar bulunur. Bingöl dağına adını veren bu göller geçmişteki buzullaşmanın ürünüdür [1, 2]. Günümüzde Bingöl dağında buzkar (neve) gölleri oluşmaktadır. Doğu Anadolu'da gelişmiş buzul olaylarının en iyi görüldüğü yerlerden biri olan bu dağda, gölleri sınırlı ölçüde besleyen yüzlerce pınar vardır. Bu sular çok soğuk, pırlı pırlı ve temizdir.

Bingöl dağına özellikle kuzey ve kuzeydoğu yamaçları sulak, bol yeşillikli, serin ve ulaşımı kolaydır. Yöre halkı, bu nedenle ilgisini çekmiş olan dağda tarih boyunca yaşamıştır. Genellikle yaz aylarında buraya gelen yöre halkı ve göçmenler hayvancılıkla uğraşırlar. Burada yaşayan Bingöl dağına ilginç görüntü ve öykülerini sürekli olarak dile getirmektedirler [3].

GÜNEŞİN DOĞUŞU

Bingöl yanardağının en yüksek tepesinden (Kohkale tepe) güneşin doğuşu çok güzel ve değişik bir biçimde izlenebilir. Dünyada benzeri ender görülebilen bu olayda güneş, ufukta belirmediği andan yaklaşık beş dakika sonrasında kadar koyu sarı, turuncu renkte birkaç saniyede bir yinelenerek kendi etrafında dönmüş gibi görünüm sunar. Güneş dönme sırasında sarının değişik tonlarına bürünür. Bu hareketli renk geçişi ortamında zaman zaman patlamalar oluyor gibi duman renkli lekeler görülür. Olayı izleyenler gördüklerini farklı anlatmaktadır. Herkesin kesin olarak görebildiği, güneşin aynı aralıklarla kendi etrafında dönmüş gibi görünmesidir. Güneş ışınları gözü zorlayınca kadar bu görüntü izlenebilir. Yılın Temmuz ve Ağustos aylarında iyi izlenebilen ve olasılıkla atmosferik bir yanığıdan kaynaklanan bu olay güneş ışınlarının atmosfere girişteki kırılmasından olabileceği gibi, güneş ile gözlem yeri arasında bulunan çok sayıda göllere gelen güneş ışınlarının bu göllerde kırılıp yansmasıyla da olabilir. Ancak bu konuda yapılan açıklamalar kanıtları olmadığı için bilimsel sayılamaz.

Halkın gelenek, görenek ve diğer sosyal yaşantılarından kaynaklanan öykülerden bazıları yerbilimleri açısından anlam taşımaktadır. İşte burada yöre hal-

Şekil 1 — Bingöl dağına genel görünümü : 1 - Dirli fayları, 2 - Kuzey Anadolu Fayı, 3 - Buzul göllerinin yayılım alanı, 4 - Olasılı kaldıra sınırları.

kının anlattığı bazı öyküler aktarılıp yerbilimleri gözüyle yorumları yapılacaktır.

YAŞAM PINARI

Yörede anlatılan bir öyküye göre bir zamanlar Bingöl dağında göl yokmuş. Köroğlu, Bingöl dağında gezinirken dağda bulunan bir pınara, avladığı kekligi bırakmış ve birkaç saat sonra da kekligi almaya için yardımcısını göndermiş. Kekliği almaya giden kişi soğuk olan bu pınarda kekligin dirildiğini ve yanına yaklaştığında uçtuğunu görmüş. Uçan kekligin ıslak olan ayaklarından damlayan her su damlacığı yere düştüğünde dağda bir göl oluşmuş. Böylece bin göller oluşmuştur. Köroğlu ve yardımcısı bu pınar suyunun yaşam verdiğini anlamışlar ancak, biri bin olan sulardan hangisinin olduğunu bir türlü bulamamışlar. Günümüzde yörede yaşayanlar bu hayat veren pınarı bulmanın yollarını aramaktalar. Bu öykü yöre suların temiz, sağlıklı, soğuk olduğunu dile getirmek için yaratılmış olabilir.

DAĞLARIN SESİ

Bingöl dağıdaki Kohkale tepenin doğu yamacında dik bir yar vardır. Bu yarın doğusunda yaklaşık birkaç yüz metre aşağısında bir tepe bulunmaktadır (Şekil 2). Tepenin eteğinde eski bir yapının varlığı dikkati çeker. Bu yapı bazı kişilere göre eski bir damdır. Volkanik bir dom olan bu tepenin çevresinde de göller vardır. Tepede bulunan dam için şöyle bir öykü anlatılır. Bingöl dağında yaşayan bir ağanın kızına bir köylü aşık olur. Delikanlı kızı babasından ister

Şekil 2 — Bingöl dağı kuzey doğu yamacından bir görünüş.

ancak ağa oğlanı beğenmez ve ondan yiğitliğini kanıtlamasını ister. Köylü delikanlı ağanın kızını alabilmek için kışı tek başına bu tepede geçirebileceğini savunur. Dağ kışın sürekli fırtınalı ve karla kaplı olmakta, tüm yöreyle ilişki kesilmektedir. Köylü delikanlı o tepeye çıkar, kendine bir dam yapıp kışı orada geçirir. Mevsim sonunda delikanlıdan haber alınamayınca halk endişelenip tepeye çıkar. Delikanlı damın içinde ölü olarak bulunur. Köylü delikanlı başucunda bıraktığı bir notta «Ne soğuktan, ne yalnızlıktan, öldüm ben dağların gürültüsünden» diye yazmıştır. Benzeri bir başka öyküye göre [3] ise binlerce yıl önce Doğu illerine egemen olan bir Kral kızının genç nişanlısı ölmüş; nişanlısının ölümünden dolayı elini dünyadan çeken kız babasına yalvararak Koğtepe'de bir kale yaptırmış. Kız iki hizmetçi ve bir kışlık yiyeceğini de alarak bu kaleye kapanmış. Ocak ayında Bingölleri korkutucu fırtınaları ile ortalığı çınlatırken bu kaleden çıkan müthiş seslerden ve gürültüden zavallı kız ölmüş ve yazdığı kısacık notunda : «Baba bilmiş ol ki ben de açlık ve ne susuzluktan öldüm. Ben dağların heybetli bağırışından korkarak öldüm» demiştir.

Bu öyküde yatan gerçek Bingöl dağında kış mevsiminin fırtınalı ve karlı geçmesi ve dağdan insanı öldürürcesine gürültüler gelmesidir. Söz konusu tepe bazaltlardan oluşur. Tepede tüm kayalar birkaç santimetre

Deprem habercileri

M. Atilla ÇAĞLAYAN Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Jeoloji Dairesi, Ankara.

GİRİŞ

30 Ekim 1983 tarihinde, Horasan - Narman - Pasinler dolaylarında olan deprem çok sayıda can ve mal kaybına neden olmuştur. Her doğal afette olduğu gibi olayların neden-sonuç ilişkilerini incelemek amacıyla çeşitli kuruluş ve üniversitelere ait farklı disiplinlerdeki kişiler amaçlarına uygun olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Tüm bu incelemeler afet sonrası değerlendirilmeleri kapsamaktadır.

metre kalınlığında ve birkaç metre karelik yüzeyleri olan levhalar şeklinde kırılmışlardır. Bu dilimlenme şeklinde olan kırılmada levhalar birbirine paralel ve fazla aktarılmamışlardır. Bazaltlar ayrışmamış ve heyelanlı olmadığı gibi bir fay zonunda da değildir. Bu tip kırılmanın nedeni bazaltların düşey çatlaklarına sızan suların günlük veya mevsimlik ısı farkından dolayı donarak bu çatlakları genişletmesidir. Bu tip kırılma şöyle açıklanabilir; bazaltlarda çatlaklar ilksel olabilir. Bazaltlardaki bu çatlaklara sular sızmaktadır. Çatlaklardaki sular ısı düştüğünde donmaktadır. Donan suların hacimleri genişlediğinden buldukları çatlakları açmaya zorlarlar. Isı yükseldiğinde donan sular çözülür ve daha da açılan çatlakların derinlerine sızar. Bu donma çözülme olayı günlük veya mevsimlik ısı farkından dolayı tekrarlanmaktadır. Böylece bazaltlar da büyük ölçekte ve dilimler şeklinde parçalanmaktadır. Bu çatlamlar tüm tepe boyunca oluştuğunda çok büyük gürültüler olabileceği olasıdır. Ayrıca mevsimlik olarak gelişen buzların çözülmesi çok gürültülü çığların olmasına neden olabilir. İşte Bingöllerin yüksek tepelerinde insanı korkuturcasına duyulan yer gürültülerinin bu nedenlerden kaynaklandığı düşünülebilir.

Varto ilçesinin eski adı Gümgüm' imiş [1]. İlçeye bu adın verilmesi yerden, güm-güm şeklinde sesler gelmesi nedeniyle olabilir. Yerden güm, güm şeklinde gelen gürültüler ufak depremlerden olabileceği gibi yukarıda ayrıntılı olarak anlattığımız çatlama olayından da olabilir.

İşte yurdumuzda anlatılan ve Bingöl dağında olduğu gibi ilk bakışta anlamsız gibi görünen binlerce öykünün yerbilimleri açısından açıklanabilir mantıkları vardır.

DEĞİNİLEN BELGELER

- [1] Erinc, S., 1953, Doğu Anadolu Coğrafyası : İst. Üniv. Coğrafya Enst. Yayın No : 15
- [2] Şaroğlu, F. ve Güner, Y., 1981, Türkiye Jeol. Kur. Bül. 24, 39 - 50.
- [3] Fırat, M.Ş., 1983, Doğu İlleri ve Varto Tarihi (beşinci baskı) : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Bunca can ve mal kaybına neden olan bu doğal afeti önceden saptamak olası mıdır? Bu soruya yanıt 20. yüzyılın başından beri özellikle Çin ve Japonya'da önem ve ağırlık kazanmış, bu konuda bazı yaklaşımlarda bulunulmuştur. Rikitake [1], 1976 yılında yayınladığı kitabında, depremlerin önceden saptanması ile ilgili araştırmalarını 'Çeşitli Efaneler' (Various Legends) bölümünde, balık ve hayvanlardaki olağandışı davranışlar, olağandışı hava koşulları, yeraltı su-